भानुमत्यस्तथा वर्षो दादशाक्षरः शुभाः ।"
इति वह्निपुराणे गन्धर्वभेदनामाध्यायः ।
(बाहुरोगविशेषः । तल्लक्षणादिकं यथा,—
"अथ विश्वाचीलक्षणमाह ।
'तलं प्रलम्बलोनां वा कक्षरा बाहुपृष्ठतः ।
बाह्वोः कर्म्मक्षयकरी विश्वाची नाम सा स्मृता ।"
कक्षरा महाशायुः तलं हस्तस्योपरिभागः ।
तलशब्दोऽत्र उपरिवाचकः यथा भूमितल-
मिति । तेनायमर्थः । बाहुपृष्ठतः बाह्वोः पृष्ठं
बाहुपृष्ठमारभ्य तलं प्रतिहस्ततलं यावल्लम्बी-
भूत कक्षरास्ताः सन्दृश्य बाह्वोः प्रसारणा-
कुञ्चनादिकर्म्मक्षयकरी भवति सा इह वात-
व्याधिषु विश्वाचीत्युच्यते बाह्वोरिति द्विवं
सम्भवपरम् । एकस्मिन्नपि बाह्वौ विश्वाची
भवति ।" इति भावप्रकाशः ।)
विश्वात्मा, [न्] पुं, (विश्वमेव आत्मा यस्य विश्वस्य
आत्मा इति वा ।) विष्णुः । यथा,—
"जन्म कर्म्म च विश्वात्मन्नजस्याकर्त्तुरात्मनः ।
तिर्य्यङ्नृषिषु यादःसु तदत्यन्तविडम्बनम् ।"
इति श्रीभागवते १ स्कन्धे ८ अध्यायः ।
(महादेवः । यथा, कुमारे । ६ । १ ।
"अथ विश्वात्मने गौरी चन्द्रदेशं मिथः सखीम् ।
दाता मे भूभृतां नाथः प्रमाणीक्रियतामिति ।")
विश्वात्मायाः [स्] पुं, देवता । इति सिद्धान्त-
कौमुदी ।
विश्वामित्रः, पुं, (विश्वमेव मित्रमस्य । "मित्रे
चर्षौ ।" ६ । ३ । १३० । इति विश्वस्य दीर्घः ।)
ब्रह्मर्षिविशेषः । तत्पर्य्यायः । गाधिजः २ ।
इति त्रिकाण्डशेषः । जिगीषुयाजी ३ गाधेयः ४
कौशिकः ५ । इति हेमचन्द्रः । गाधिभूः ६ ।
इति शब्दरत्नावली । तस्योत्पत्तिर्यथा,—
"सुतदारं सुतं श्रुत्वा द्रष्टुं पुत्रं स्वकं भृगुः ।
अथाजगाम मतिमान् सुयां दृष्ट्वा ननन्द च ।
दम्पती तं समासीनं भृगुं देवगणार्चितम् ।
पूजयित्वा समासीनं तस्थतुस्तौ कृताञ्जली ।
ततो भृगुः सुयां स्वीयां सुप्रीत इदमब्रवीत् ।
वरं वृणीष्व दास्यामि वाञ्छितं वरवर्णिनि ।
अदेयं दुष्करं वापि यत्र ते वर्त्तते स्पृहा ।
ततः सत्यवती पुत्रं तपश्चाध्यायपारगम् ।
मातुश्च वीरमतुलं पुत्रं वरमयाचत ।
स चैवमस्त्वित्युक्त्वैव भूत्वा ध्यानपरस्तदा ।
चिन्तयामास मनसा यत्रातृ स्वार्थं सकर्म्म सः ।
तस्य विश्ववसोस्तात्तु निःसृतं वै चरुद्वयम् ।
तस्मै तत् द्वितयं दत्त्वा भृगुस्तामिदमब्रवीत् ।
चरुद्वयं गृहाण त्वं सुधे सत्यवति स्वयम् ।
स्नात्वा ऋतौ ऋतौ माता तदा त्वञ्च करिष्यथः ।
आलिङ्गयाश्वत्थवृक्षं ते माता पुंसवनाय वै ।
चरुमारक्तकं चैमं सा भोक्ष्यति सुतस्ततः ।
त्वञ्चौदुम्बरवृक्षन्तु समालिङ्ग्य सितं चरुम् ।
भोक्ष्यसीतेन पुत्रस्ते भविष्यति सनातनः ।
एवमुक्त्वा भृगुर्यातो यथेष्टं वापि संसदम् ।
जगाम माता सहिता भर्त्रा पित्रा च भाविनी ।
अथ स्नातदिनेऽश्वत्थमालिङ्गयारक्तकं चरुम् ।
अद्यात् सत्यवती तस्या माता फल्गुं सितं
चरुम् ।
परिवर्त्तन्तु तं ध्यात्वा दिव्यध्यानो भृगुर्मुनिः ।
अथागत्य सुयां तान्तु वचनञ्चेदमब्रवीत् ।
विपर्य्ययस्तया भद्रे दत्तालिङ्गनकर्म्मणि ।
तथा चरुप्राशने च तत्रेदन्तु भविष्यति ।
ब्राह्मणः क्षत्रियाचारस्तव पुत्रो भविष्यति ।
क्षत्रियो ब्राह्मणाचारो मातुस्ते भविता सुतः ।
इत्युक्ता भृगुणा साध्वी तदा सत्यवती भृगुम् ।
पुनः प्रसादयामास पौत्रो मेऽस्त्विति तादृशः ।
एवमस्त्विति प्रोक्त्वा स तत्रैवान्तर्दधे भृगुः ।
अथ काले सुतं दीप्तं यमदग्निञ्च गाधिजा ।
सुषुवे जननी तस्या विश्वामित्रं तपोनिधिम् ।
यमदग्निसुतो वेदान् चतुरः प्राप माचिरम् ।
प्रादुरासङ्गुणैर्वेदैः स्वयं तस्मिन् महात्मनि ।
विश्वामित्रोऽपि सकलान् वेदानपि तथाचिरात् ।
धनुर्वेदं तथा सतृस्नं विप्रत्वाभूत्तपोधनः ।
जाज्वल्यमानस्तेजस्वी यमदग्निर्महातपाः ।
वेदैस्तपोभिः स मुनीनत्यक्रामच्च सूर्य्यवत् ।"
इति कालिकापुराणे ८४ अध्यायः ।
(आयुर्वेदपारदर्शी सुश्रुतोऽस्य पुत्रः । यथा,—
"अथ शालद्वया विश्वामित्रप्रभृतयोऽब्रुवन् ।
अयं धन्वन्तरिः काश्यां काशिराजोऽयमुच्यते ।
विश्वामित्रो मुनिस्तेषु पुत्रं सुश्रुतमुक्तवान् ।
वत्स ! वाराणसीं गच्छ त्वं विश्वेश्वरवल्लभाम् ।
तत्र नाम्ना दिवोदासः काशिराजोऽस्ति
बाहुजः ।
स हि धन्वन्तरिः साक्षादायुर्वेदविदांवरः ।
आयुर्वेदं ततोऽधीत्य लोकोपकृतिहेतवे ।
सर्व्वप्राणिदयातीर्थैरुपकारो महामखः ।
पितुर्व्वचनमाकर्ण्य सुश्रुतः काशिकां गतः ।
तेन सार्द्धं समर्थेषु मुनिसङ्घेषु ययौ ।"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे ।
"विश्वामित्रसुतः श्रीमान् सुश्रुतः परिपृच्छति ।"
इत्युत्तरतन्त्रे षट्षष्टितमेऽध्याये सुश्रुतेनोक्तम् ।
विश्वस्मिन्नास्तिमित्रं यस्मात् । परममित्रम् । यथा,
"जनकेनाभिरामाय दत्तौ राज्यमकण्टकम् ।
'मन्त्रामित्रं पुरस्कृत्य वनवासं ततो ययौ ।"
इत्युद्भटः ।)
विश्वामित्रप्रियः, पुं, (विश्वामित्रस्य प्रियः ।) नारि-
केलः । इति शब्दरत्नावली । (कार्त्तिकः ।
यथा, महाभारते । ३ । २३१ । ८ ।
"विश्वामित्रप्रियश्चैव देवसेनाप्रियस्तथा ।")
विश्वाराट्, [ज्] पुं, विश्वेषु राजते यः । विश्वेषां
राट् राजा इति वा । इति सुग्धबोधव्याकर-
णम् । ("विश्वस्य वसुराटोः ।" ६ । ३ । १२८ ।
इति दीर्घः ।)
विश्ववसुः, पुं, (विश्वं वसु यस्य । "विश्वस्य वसु-
राटोः ।" ६ । ३ । १२८ । इति पूर्व्वपदान्तस्य
दीर्घः ।) गन्धर्व्वभेदः । इति मेदिनी । यथा,—
"अश्वाजोऽङ्गारिवभ्रारी सूर्य्यवर्चास्तथा ऋभुः ।
हस्तः सुहस्तः स्वाक्षैव मृदुर्नन्दिश्च महामनाः ।
विश्ववसुः क्षुधाशुश्च गन्धर्व्वैकादशो गणः ।"
इति वह्निपुराणे गन्धर्वभेदनामाध्यायः ।
(विष्णुः । यथा, महाभारते । ६ । ६२ । ३५ ।
"विश्ववसुर्विश्वमूर्त्तिर्विश्वेशो
विश्वक्सेनो विश्वकर्म्मा वशी च ।"०।
वत्सरविशेषः । यथा, बृहत्संहितायाम् ।८।३१।
"क्रोधी तृतीयः परतः क्रमेण
विश्ववसुश्चेति पराभवश्च ।"
तत्पर्य्यायं यथा, चिन्तामणिधृतवचनम् ।
"सर्व्वत्र जायते क्षेमं सर्व्वशस्यसमर्द्धता ।
विश्ववसौ वरारोहे कार्पासस्य महार्घता ।")
निशि स्त्री । इति मेदिनी ।
विश्वासः, पुं, (वि + श्वस + घञ् ।) प्रत्ययः । तत्-
पर्य्यायः । विस्रम्भः २ । इत्यमरः । आश्वासः ३
आश्रमः ४ । इति शब्दरत्नावली । ० ।
"लोभप्रमादविश्वासैः पुरुषो नश्यति त्रिभिः ।
तस्माल्लोभो न कर्त्तव्यः प्रमादो न न विश्वसेत् ।
सा श्रीर्या न मदं कुर्य्यात् स सुखी ह्यव्ययोऽ-
भ्रितः ।
तस्मित्रं यस्य विश्वासः पुरुषः स जितेन्द्रियः ।"
इति गारुडे नीतिसारे ११५ अध्यायः ।
"यस्य यावांश्च विश्वासस्तस्य सिद्धिश्च तावती ।
एतावानिति ज्ञातस्य प्रभावः परिमीयते ।"
इति तत्रैव २३४ अध्यायः ।
"न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् ।
विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलादपि निकृन्तति ।"
इति च गारुडे ११४ अध्यायः ।०।
"नखिनाञ्च नदीनाञ्च शृङ्गिणां शस्त्रपाणिनाम् ।
विश्वासो नैव कर्त्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ।
न विश्वसेदविश्वस्तं मित्रञ्चापि न विश्वसेत् ।
कदाचित् कुपितं मित्रं गुप्तदोषं प्रकाशयेत् ।"
इति चाणक्यम् ।
विश्वासघातकः, त्रि, विश्वासं हन्ति यः । (विश्वास
+ हन् + ण्वुल् ।) विश्रम्भनाशकः । यथा,—
"न भाराः पर्व्वता भारा न भाराः सप्त
सागराः ।
निन्दका हि महाभारा भारा विश्वास-
घातकाः ।"
इति कर्म्मलोचनम् ।
विश्वेदेवाः, पुं, अग्निः । आहवदेवः । इति संक्षिप्त-
सारोणादिवृत्तिः ।
"क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कामः कालस्तथा ऋभुः ।
रोचकश्चाद्रवाश्चैव तथा चान्ये पुरूरवाः ।
विश्वेदेवा भवन्त्येते दश सर्व्वत्र पूजिताः ।"
इति वह्निपुराणे गन्धर्वभेदनामाध्यायः ।
अन्यद्विश्वशब्दे द्रष्टव्यम् ।
विश्वेशः, पुं, (विश्वस्य ईशः ।) शिवः । इति शब्द-
रत्नावली । (विष्णुः । यथा, भागवते । १ ।
८ । ४१ ।
"अथ विश्वेश विश्वात्मन् विश्वमूर्त्ते स्वकेषु मे ।
स्नेहपाशमिमं छिन्धि दृढं पाण्डुषु वृष्णिषु ।")